

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Данила Галицького

Факультет післядипломної освіти
кафедра хірургії №1

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з науково-педагогічної роботи, член-кореспондент
НАМН України,
проф. Гжегоцький М.Р.

«   » 2019р.

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

передатестаційного циклу
з фаху «Проктологія»

Кількість навчальних годин: лекції-8 год., семінарські заняття-34 год.,
практичні заняття- 102 год., додаткові програми - 22 год.,
Разом - 144 год. (в тому числі самостійна робота - 42 год.)

Обговорено та затверджено на
засіданні методичної наради
кафедри хірургії №1
Протокол №8 від «01» 02. 2019

Завідувач кафедри,
проф. Лукавешкий О.В.

_____

Обговорено і затверджено на
засіданні методичної комісії
ФПДО
Протокол №1 від «18» 02. 2019

Голова методичної комісії,
доцент, Сякоріс О.О.

_____

Навчальний план та уніфікована програма передатестаційного циклу зі спеціальності “ПРОКТОЛОГІЯ”.

Навчальний план та уніфікована програма передатестаційного циклу зі спеціальності “проктологія” розроблені за наказом Міністерства охорони здоров’я України від 14.03.2002 р. №92 “Про розробку навчальних планів і програм підготовки спеціалістів в інтернатурі, на передатестаційних циклах” співробітниками кафедр хірургії та проктології Харківської медичної академії післядипломної освіти, хірургії з курсом проктології Львівського державного медичного університету ім.Д.Галицького, хірургії та проктології Київської медичної академії післядипломної освіти ім.П.Л.Шупика.

Рецензенти:

Захараш М.П. – завідувач кафедри факультетської хірургії Національного медичного університету ім.О.О.Богомольця МОЗ України

Павловський М.П. – академік АМН України, професор, завідувач кафедри хірургії з курсом проктології Львівського державного медичного університету ім.Д.Галицького

Навчальний план і програма схвалені Координаційною науково-методичною радою з післядипломної освіти лікарів і провізорів при Головному Управлінні освіти, науки і інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства охорони здоров’я України “ ____ ” _____ 2006 р.

Відповідальний за випуск – проректор з учбової роботи Харківської медичної академії післядипломної освіти професор _____

Склад робочої групи:

1. **Даценко Борис Макарович** – докт.мед.наук, професор, зав.кафедри хірургії та проктології Харківської медичної академії післядипломної освіти
2. **Мамчич Володимир Іванович** – докт.мед.наук, професор, зав.кафедри хірургії та проктології Київської медичної академії післядипломної освіти ім.П.Л.Шупика
3. **Лозинський Юрій Сільвестрович** – канд.мед.наук, доцент кафедри хірургії з курсом проктології Львівського державного медичного університету ім.Д.Галицького
4. **Палієнко Руслан Капітонович** – канд.мед.наук, доцент кафедри хірургії та проктології Київської медичної академії післядипломної освіти ім.П.Л.Шупика

Навчальний план передатестаційного циклу зі спеціальності “Проктологія”

Тривалість циклу: 1 місяць (164 годин).

Мета: визначити рівень знань та умінь лікаря проктолога до кваліфікаційних вимог та підготувати його до атестації на відповідну кваліфікаційну категорію

Контингент слухачів: лікарі-проктологи.

№	Код і назва курсу	Кількість навчальних годин						
		Лекції	Практичні	Семинарські	Іспит	Самостійна робота	Разом	Години кафедри
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Основи соціальної гігієни та організація проктологічної допомоги	-	-	-	-	2	2	
2.	Хірургічна анатомія та фізіологія товстої кишки.	-	-	2	-	4	6	2
3.	Методи дослідження в проктології	-	4	2	-	4	10	6
4.	Амбулаторна проктологія	-	8	4	-		12	12
5.	Невідкладна проктологія	-	24	2	-		16	26
6.	Вади розвитку товстої кишки	-	2	2	-	4	8	4
7.	Неспецифічні запальні захворювання товстої кишки	4	10	2	-		16	16
8.	Травматичні ушкодження товстої кишки	2	2	2	-	2	8	6
9.	Онкопроктологія	2	6	6	-		14	14
10.	Клінічна оперативна проктологія	-	30	8	-		24	38
12.	Лапароскопічна та малоінвазивна проктологія	-	6	2	-	26	34	8
13.	Хірургія післяопераційних	-	4	2	-		6	6

	ускладнень у хворих з проктологічною патологією							
	Базовий комп'ютерний іспит	-	-	-	2		2	2
	Заключний комп'ютерний іспит	-	-	-	2		2	2
	Теоретичний та практичний іспит	-	-	-	2		2	2
	Разом:	8	74	34	6	42	164	144
По додатковим програмам								
1.	Медицина катастроф	-	-	-	-		8	
2.	Клінічна імунологія(ВІЛ)	-	-	-	-		8	
3.	Мед.інформатика						6	
	Разом						22	

Основною метою передатестаційного циклу є вивчення рівня знань та умінь, а також поглиблення теоретичної та вдосконалення практичної підготовки лікаря проктолога відповідно до вимог кваліфікаційних характеристик. Програма розрахована на лікарів проктологів зі стажем роботи 5 і більше років.

Передатестаційна програма складається з 13 розділів. Крім того, передбачено навчання за додатковими програмами, що включають питання профілактики і діагностики СНІДу та вірусного гепатиту, а також організації невідкладної медичної допомоги населенню при надзвичайних ситуаціях.

Програмою передбачені такі види навчання: лекції (5% від загального часу навчання), практичні (70%), семінари (25%) та іспит.

У лекційному курсі будуть подані сучасні знання з проблем проктології, нові досягнення в галузі діагностики та лікування захворювань та ушкоджень товстої кишки, періанальної ділянки та промежини.

На практичних заняттях лікарі під керівництвом викладача будуть удосконалювати вміння діагностувати та лікувати захворювання товстої кишки, вивчати особливості окремих клінічних випадків, проводити диференційну діагностику, виконання маніпуляцій, досліджень, операцій.

На семінарах шляхом опитування проводиться контроль засвоєного матеріалу, вирішуються дискусійні питання. Велику увагу буде приділено засвоєнню та вдосконаленню практичних навиків та умінь.

Для визначення рівня знань та умінь програмою передбачаються такі види контролю: базовий контроль, етапний (за окремими розділами програми) та заключний комп'ютерний іспит за затвердженою атестаційною програмою. В кінці навчання лікарі – слухачі циклу складають диференційований іспит на відповідну категорію та одержують свідоцтво про відповідність певній кваліфікаційній лікарській категорії зі спеціальності “проктологія”.

**Перелік практичних навичок лікаря-проктолога відповідно до
кваліфікаційних вимог**

№ п/п	Назва навичок	Кваліфікаційна категорія		
		Друга	Перша	Вища
1	2	3	4	5
1.	Методика обстеження проктологічних хворих	+	+	+
2.	Методика написання історії хвороби	+	+	+
3.	Визначення групової та резусної належності крові, проведення проб на індивідуальну сумісність, техніка переливання крові і кровозамінник розчинів	+	+	+
4.	Давити оцінку результатів лабораторних досліджень (заг.аналіз крові, сечі, біохімічний ан. крові, ан. калу на копрологію і дизгрупу і ін.)	+	+	+
5.	Функціональні проби при обстеженні проктологічних хворих (сфінктерометрія)	+	+	+
6.	Оцінка рентгенологічних обстежень грудної клітки, черевної порожнини і інших обстежень при травмах	+	+	+
7.	Пункція плеври, тазової кістки, заднього склепіння, лапароцентез	+	+	+
8.	Первинна хірургічна обробка ран, пальцевий огляд прямої кишки	+	+	+
9.	Огляд ректальним дзеркалом, ректороманоскопія, сигмоскопія	+	+	+
10.	Фістулографія	+	+	+
11.	Техніка новокаїнової анестезії за Вишневським,	+	+	+

	Рижих, сакральна анестезія			
12.	Техніка накладання шва	+	+	+
13.	Місцеве лікування ран	+	+	+
14.	Методи дренивання ран і черевної порожнини	+	+	+
15.	Невідкладні оперативні втручання в умовах поліклініки	+	+	+
16.	Катетеризація і надлобкова пункція сечового міхура	+	+	+
17.	Закритий масаж серця	+	+	+
18.	Зупинка кровотеч	+	+	+
19.	Венепункція і венесекція	+	+	+
20.	Вибір і розрахунок компонентів парентерального харчування, корекція обмінних порушень	+	+	+
21.	Забір матеріалу для цитологічного дослідження	+	+	+
22.	Біопсія	+	+	+
23.	Діатермокоагуляція і кріодеструкція	+	+	+
24.	Бужування стриктур прямої кишки	+	+	+
25.	Методи консервативної ліквідації кишкової непрохідності	+	+	+
26.	Хірургічне лікування гострого живота	+	+	+
27.	Розкриття абсцесу епітеліальних куприкових ходів, радикальний і відстрочений спосіб лікування гострого парапроктиту	+	+	+
28.	Діатермокоагуляція поліпів через ендоскоп	+	+	+
29.	Коагуляція поліпів через ендоскоп	+	+	+
30.	Висічення анальної тріщини, гемороїдальних вузлів, крипт і папіль	+	+	+
31.	Ліквідація стриктури ануса і стриктур колостоми	+	+	+
32.	Ліквідація нориць rectum, радикальне висічення	+	+	+

	куприкових ходів			
33.	Діагностична лапаротомія. Накладення колостом	+	+	+
34.	Радикальні операції при раку прямої кишки і ободової кишки	+	+	+
35.	Видалення тератоїдних кіст промежини	+	+	+
36.	Консервативне лікування запальних процесів товстої кишки	+	+	+
37.	Вакуумне лігування гемороїдальних вузлів	+	+	+
38.	ТЕМ. Техніка виконання.	+	+	+

КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАХІВЦЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ПРОКТОЛОГІЯ

(із збірника тимчасових кваліфікаційних характеристик фахівців з лікарських спеціальностей [частина восьма], Київ, 1993 рік, стор.23-28)

Кваліфікаційна характеристика лікаря хірурга-проктолога

Згідно з вимогами кваліфікаційної характеристики фаху лікар хірург-проктолог повинен знати та вміти:

Загальні знання:

- основи законодавства України про охорону здоров'я та директивні документи, які регламентують діяльність органів та закладів охорони здоров'я;
- загальні питання організації хірургічної допомоги в країні, організації роботи швидкої і невідкладної медичної допомоги дорослому та дитячому населенню;
- правові питання;
- топографічну анатомію, нормальну і патологічну фізіологію;
- причини виникнення патологічних процесів і механізмів їх розвитку при захворюваннях шлунково-кишкового тракту;

- патофізіологію травм і крововтрати, профілактику і терапію шоку і крововтрати, патофізіологію ракового процесу;
- фізіологію і патофізіологію (системи згортання крові, показання і протипоказання до переливання крові та її компонентів);
- основи імунології;
- клінічну симптоматику проктологічних захворювань у дорослих і дітей, діагностику і профілактику;
- клінічну симптоматику суміжних станів хірургічній клініці (урології, акушерстві та гінекології, педіатрії, інфекційних захворювань);
- методи обстеження проктологічного хворого, можливості інструментальних та спеціальних методів діагностики;
- питання асептики та антисептики в хірургії;
- принципи прийому та методи знеболення в хірургії та проктології, питання інтенсивної терапії та реанімації у дорослих та дітей;
- основи фармакотерапії при хірургічних захворюваннях;
- дієтотерапію проктологічних хворих;
- принципи підготовки хворих (дорослих та дітей) до операції та ведення післяопераційного періоду;
- питання тимчасової та стійкої непрацездатності, ЛТЕК;
- реабілітацію проктологічних хворих, застосування фізіотерапії, лікувальної фізкультури та лікарського контролю, показання та протипоказання до санаторно-курортного лікування;
- устаткування операційних та палат інтенсивної терапії, техніку безпеки при роботі з апаратурою, хірургічний інструментарій, застосування при обстеженнях та різних хірургічних та проктологічних операціях;
- принципи організації та проведення диспансеризації населення;
- питання організації та діяльності медичної служби громадянської оборони та військово-польової хірургії.

Загальні уміння:

- одержати інформацію про захворювання, оцінити важкість стану хворого, вжити необхідних заходів для виведення хворого з цього стану, визначення обсягу та послідовність реанімаційних заходів, робити необхідну термінову першу допомогу;
- визначити необхідність спеціальних методів дослідження і вміти їх інтерпретувати, визначити показання до госпіталізації, організувати її;
- провести диференціальну діагностику основних проктологічних захворювань у дорослих і дітей, обґрунтувати клінічний діагноз, обґрунтувати схему, план і тактику ведення хворих, показання та протипоказання до операції;
- розробити план підготовки хворого до екстреної або планової операції, обґрунтувати тактику операції, зробити її в необхідному об'ємі, розробити схему післяопераційного ведення хворого та профілактику післяопераційних ускладнень;
- вирішити питання про працездатність хворого, оформити медичну документацію;
- провести диспансеризацію хворих;
- скласти звіт про свою роботу і провести аналіз її ефективності.

Спеціальні знання та уміння:

Хірург проктолог зобов'язаний знати профілактику, діагностику, клініку та лікування, вміти діагностувати та робити необхідну допомогу при наступних захворюваннях та станах:

- травматичний шок;
- гостра крововтрата;
- гостра серцева та дихальна недостатність;
- гострий токсикоз, включно з синдромом тривалого роздавлення;

- коми (діабетична, алкогольна, уремічна та інші).

Невідкладна хірургія:

- гостра анальна тріщина;
- ректальна кровотеча;
- гострий тромбоз гемороїдальних вузлів;
- перфорація прямої та ободової кишок;
- стороннє тіло стравоходу, дихальних шляхів, прямої кишки;
- перфорація виразки шлунку та 12-палої кишки;
- гостра гастро дуоденальна кровотеча;
- защемлена пупкова, стегнова та пахова кила;
- гостра кишкова непрохідність;
- гостра кишкова кровотеча;
- тромбоз мезентеріальних судин;
- випадіння прямої кишки із защемленням;
- перитоніт;
- гострий холецистит;
- гострий панкреатит;
- гостра артеріальна непрохідність;
- нирково-кам'яна хвороба з обструкцією сечовипускних шляхів;

Планова хірургія:

- функціональні розлади товстої кишки;
- аноректальний больовий синдром;
- анальна тріщина;
- геморой, нориці прямої кишки;
- ректо-вагінальні нориці;
- стріктура заднього проходу;
- епітеліальний куприковий хід;

- поліпи прямої кишки, дифузний поліпоз;
- дермоїдні та тератоїдні кісти в ділянці промежини і таза;
- пороки розвитку товстої кишки;
- виразкова хвороба шлунку та 12-палої кишки;
- хронічний апендицит;
- специфічні запальні стани товстої кишки;
- киля черевної стінки;
- хронічний холецистит, жовчо-кам'яна хвороба;
- випадіння прямої кишки;
- дивертикульоз товстої кишки, мегаколон;
- варикозне розширення вен та посттромбофлебітичний синдром;
- оклюзивні захворювання артерій;
- недостатність анального сфінктера;
- солітарна виразка прямої кишки.

Онкологія:

- рак шлунку;
- пухлина ободової кишки;
- рак прямої кишки.

Травматологія:

- удари, розтягнення, розриви;
- травми черепа, закриті та відкриті пошкодження головного та спинного мозку;
- перелом та вивихи кісток нижніх кінцівок;
- термічні (опіки та відмороження), хімічні та радіаційні враження;
- розриви сечового міхура;
- рани, лікування свіжих та гнійних ран;

- травми та сторонні предмети товстої кишки.

Гнійна хірургія:

- анаеробний пара проктит;
- гострий бартолініт;
- сепсис: клініка, діагностика, лікування.

Дитяча хірургія:

- атрезія заднього проходу.

Хірург-проктолог мусить знати клініку, діагностику, профілактику та лікування захворювань:

- шлунково-кишкового тракту (гастрит, виразкова хвороба шлунку та 12-палої кишки, післяопераційних захворювань шлунку, граничних ентеритів та колітів, неспецифічного виразкового коліту, хвороби Крона, дифузного поліпозу, дивертикульозу, мегаколон та ін., гепатиту, панкреатиту);
- гострої печінкової та ниркової недостатності;
- цукрового діабету гіпоглікемічної коми;
- життєво-небезпечної лікарської патології, яка викликає анафілактичний шок, набряк Квінке, алергічні стани, сироваткову та лікарську хворобу, дисбактеріоз, різні харчові інтоксикації.

Операції та маніпуляції:

- ректороманоскопія, поліпектомія;
- ректопексія;
- висічення анальної тріщини;
- сфінктеротомія;
- сфінктеропластика;
- висічення епітеліальних куприкових ходів;

- пре сакральна блокада;
- кольпографія;
- бужування стріктур;
- резекція товстої кишки;
- формування колостоми;
- висічення нориці;
- гемороїдектомія;
- висічення дермоїдних кіст промежини;
- видалення сторонніх предметів з прямої кишки;
- пункція Дугласового простору;
- розкриття гострого парапроктиту з висіченням крипти;
- зашивання ран та резекція при ураженнях кишки та брижі, зашивання ран печінки, спленектомія;
- первинна хірургічна обробка ран;
- екстрена торакотомія; зашивання відкритого пневмотораксу, зашивання ран легень та серця;
- дренажування плевральної, черевної порожнини та середостіння;
- апендектомія при гострому апендициті;
- грижесічення при защемленій паховій, стегновій чи пуповинній грижі;
- зашивання перфорованої виразки шлунку та 12-палої кишки;
- трахеотомія та трахеостомія;
- видалення сторонніх предметів з м'яких тканин;
- розкриття гнійника, флегмони, панарицію;
- обробка опіків всіх ступенів;
- зупинка кровотечі при ураженнях магістральних судин;
- операції при позаматковій вагітності;
- видалення поверхнево розташованих доброякісних пухлин м'яких

- тканин;
- пункція плевральної порожнини, черевної порожнини;
- паранефральна, вагосимпатична та регіональна блокади;
- кататаризація та надлобкова пункція сечового міхура, епіцистостомія;
- визначення групи крові, проби на сумісність, переливання крові;
- штучне дихання відкритий та закритий масаж серця;
- промивання шлунку.

Друга кваліфікаційна категорія присвоюється лікарю-проктологу, який володіє знаннями клініки, діагностики та сучасними методами обстеження хворих з проктологічними захворюваннями; має відповідати п.п. 1.1., 1.2., 1.3., 1.4., а також додатково:

- володіти технікою найбільш розповсюджених операцій на товстій кишці;
- знати основи загальної хірургії, онкології, воєнно-польової хірургії та травматології, анестезіології та реанімації;
- знати питання лікарсько-трудової експертизи;
- приймати участь у підготовці та підвищенні кваліфікації середніх медичних працівників і у пропаганді санітарно-гігієнічних знань серед населення.

Він може працювати ординатором проктологічного відділення.

Перша кваліфікаційна категорія присвоюється лікарю-проктологу, який має добру теоретичну та практичну підготовку з проктології, має відповідати п.п. 1.1., 1.2., 1.3., 1.4., а також додатково:

- добре знати сучасні методи профілактики, діагностики, комплексного лікування;
- знати питання лікарсько-трудової експертизи;

- володіти технікою більшості операцій на ободовій та прямій кишках;
- мати добрі показники в лікувальній роботі;
- добре знати сучасну діагностичну та лікувальну апаратуру, яка застосовується в онкології, гінекології та суміжних спеціальностях;
- мати добрі знання з суміжних дисциплін (анестезіології, реаніматології, онкології та хіміотерапії, патанатомії та патфізіології);
- добре знати вітчизняну та іноземну літературу за фахом;
- приймати активну участь у підготовці та підвищенні кваліфікації лікарів та середніх медичних працівників.

Він може виконувати роботу ординатора проктологічного відділення.

Вища кваліфікаційна категорія присвоюється лікарю-проктологу, який має високу теоретичну підготовку з питань етіології, патогенезу, профілактики, діагностики проктологічних захворювань та лікування проктологічних хворих, відповідати вимогам лікаря I категорії та додатково:

- глибоко знати суміжні дисципліни (загальна хірургія, анестезіологія та реанімація, онкологія, травматологія, дитяча хірургія та інші);
- досконало володіти технікою усіх операцій ободової та прямої кишок та суміжних органах;
- добре знати сучасну діагностичну та лікувальну апаратуру, що застосовується в проктології, онкології, ендоскопії та суміжних спеціальностях;
- приймати активну участь в науковій та практичній роботі відділення проктології (не менше 10 друкованих робіт, в т.ч. за останні 5 років), підготовці та підвищенні кваліфікації лікарів з проктології;
- добре знати вітчизняну та іноземну літературу за фахом.

За рівнем своєї підготовки він може очолювати проктологічне відділення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер Г. Болезнь Крона и язвенный колит. – М.: Геотар-мед, 2001. – 500 с.
2. Аминев А.М. Руководство по проктологии. Т. 1-4. – Куйбышев, 1965 – 1979.
3. Ан В.К., Ривкин В.Л. Неотложная проктология. – М.: ИД Медпрактика-М, 2003. – 144 с.
4. Балтайтис Ю.В. Обширные резекции толстой кишки. – К.: Здоров'я, 1990. – 176 с.
5. Балтайтис Ю.В. Хирургия неспецифического язвенного колита. – К.: Здоров'я, 1989. 140 с.
6. Балтайтис Ю.В., Кушнир В.Е., Корсуновский А.И. и др. Неспецифический язвенный колит. – К.: Здоров'я, 1986. – 192 с.
7. Гостищев В.К., Шалчкова Л.П. Гнойная хирургия таза: Руководство для врачей. – М.: Медицина, 2000. – 288 с.
8. Дульцев Ю.В., Саламов К.Н. Анальное недержание. – М.: Медицина, 1993. – 208 с.
9. Заремба А.А. Клиническая проктология. – Рига: Звайзгне, 1987. – 350 с.
10. Клиническая оперативная колопроктология: Руководство для врачей. Под ред. Федорова В.Д., Воробьева Г.И., Ривкина В.Л. – М.: ГНЦ проктологии, 1994. – 432 с.
11. Колопроктология и тазовое дно. Патофизиология и лечение. Под ред. М.М.Генри, М.Своша. – М.: Медицина, 1988. – 464 с.
12. Лёнюшкин А.И. Хирургическая колопроктология детского возраста: Руководство для врачей. – М.: Медицина, 1999. – 368 с.
13. Малоинвазивная колопроктология. Под ред. М.Е.Аррегви, Дж.М.Саккиера. – М.: Медицина, 1999. – 280 с.
14. Масляк В.М., Павловський М.П., Лозинський Ю.С., Варивода І.М. Практична колопроктологія. – Львів: Світ, 1993. – 144 с.
15. Мельман Е.П., Дацун И.Г. Функциональная морфология прямой кишки и структурные основы патогенеза геморроя. – М.: Медицина, 1986. – 176 с.

16. Одарюк Т.С., Воробьев Г.И., Шелыгин Ю.А. Хирургия рака прямой кишки. – М.: ООО “Дедалус”, 2005. – 256 с.
17. Основы колопроктологии. Под ред. Воробьева Г.И. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 416 с.
18. Рак прямой кишки. Под ред. В.Д. Федорова. – М.: Медицина, 1987. – 319 с.
19. Ривкин В.Л., Капуллер Л.Л. Геморрой. Запоры. – М.: Медпрактика; Медицинская книга. 2000. – 160 с.
20. Русин В.І., Боршош Ю.Ю., Чобей С.М. Довідник з колопроктології. – Ужгород, 2001. – 174 с.
21. Рыжих А.Н. Атлас операций на прямой и толстой кишках. – М.: Медучпособие, 1968. – 335 с.
22. Саламов К.Н., Дульцев Ю.В. Аноректальные аномалии у взрослых. – М.: Медицина, 1998. – 208 с.
23. Симич П. Хирургия кишечника. – Бухарест: Медицинское Издательство, 1979. – 399 с.
24. Тимербулатов В.М., Сахаутдинов В.Г., Мехдиев Д.И. Дивертикулярная болезнь толстой кишки. – М.: Триада-Х, 2000. – 192 с.
25. Уилисс К.Р. Атлас тазовой хирургии. – М.: Медицинская литература, 1999. – 540 с.
26. Федоров В.Д., Никитин А.М. Диффузный полипоз толстой кишки. – М.: Медицина, 1985. – 192 с.
27. Федоров В.Д., Воробьев Г.И. Мегаколон у взрослых. – М.: Медицина, 1986. – 222 с.
28. Юхтин В.И. Хирургия ободочной кишки. – М.: Медицина, 1988. – 320.

